

AQUINCUM

Írta

SZILÁGYI JÁNOS

**Holl Imre és
H. Gyürky Katalin**
könyvtárából

OFFICINA BUDAPEST

OFFICINA KÉPESKÖNYVEK

Szerkesztik KENYERES IMRE és TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE

*A fedőlapot a Silvanus-dombormű felhasználásával
Kolozsváry Sándor tervezte.*

OFFICINA NYOMDA ÉS KIADÓVÁLLALAT, BUDAPEST, 1939.

A Duna—Dráva köze Krisztus előtt 10-ben a rómaiak uralma alá került. A római birodalom határa ettől kezdve Középeurópában a Duna széles folyama lett. A Duna balpartja és a Duna-Tisza köze már nem volt az ókori világ-birodalom birtoka. A felvidék germán eredetű quád és a Duna-Tisza köze szármata jazyg lakossága csak az alkalmat leste arra, hogy a dunai határon át betörjön a gazdagságáért és jómódjáért irígyelt birodalomba, hogy rablás útján szerezze meg ennek bőséges javait. A dunabalparti ellenség betörései ellen a Duna jobbpartján sűrű sorban jeladó őrtornyok és kisebb-nagyobb erődített táborok láncolatát építette ki („Limes”) a birodalmi kormányzat. Fővárosunk területének budai oldalán, az eraviscusok központjában, ezen a minden időben, stratégiai szempontból is, jelentős dunai átkelő helyen egész *legio*, azaz a kiegészítő kötelékekkel együtt 10—12 ezer fő számára erődített tábor épült, a mai óbudai Fő-tér körül. A római katonai kőtábor és az oltalma alatt létesült veterán kolónia, (a mai Óbuda helyén), valamint a polgári település (az Aquincumi Múzeum körül) az első városias külsejű, kőből épült települések fővárosunk területén. Ezek az új római telepek átvették az itt talált bennszülött sátor- és gödörlakás-település nevét. *Aquincum* minden valószínűség szerint illyr eredetű név. Ez az Aquincum a magyar Buda elődje. Budapest e szerint római alapítású.

Aquincum lakossága négy évszázadon át, a Kr. u. I.—IV. századokban élt a római birodalom kötelékében. Az Aquincumi Múzeum tárlóiban kiállított emlékei és a múzeumköri rommező arról tanuskodnak, hogy ezen idő alatt fővárosunk területén olyan magas jólét, városias kényelem és kulturális élet fejlődött ki, amilyen a népvándorlás germán és török népeinek pusztításai után megint csak a legújabb korban vált lehetségessé.

Fővárosunk területén és környékén a római hódítás thrák-illyr-kelta keverék őslakosságot, az eraviscusok népét találta. A felső uralkodó réteg kelta volt, a nép zöme illyr. A lakosság arculata két főtípust mutatott: 1. az illyr többség, amely a földet túrja, félvad hegyi lakó, vadász és pásztor; 2. a könnyedén alkalmazkodó és ügyesebb, kereskedésre és iparra termelt kelta. A keltaság félszázaddal a római hódítás előtt (Kr. e. 60 körül) telepedett rá az illyrségre, és műveltségére jellemző, hogy még a római hódítás előtt pénzgazdaságot üzött, mégpedig önálló pénzverés alapján. Ez a bennszülött lakosság a Kr. u. II. század utolsó negyedében teljesen megváltozott jellegében. A Marcus Aurelius császár alatt pusztító másfélvéztizedes ellenséges betörések és járványok valósággal megtizedelték a Duna-vonal lakosságát. Az újoncozás, földművelés és adózás teljesítése végett tömegekben kellett ekkor áttelepíteni a Duna tulsó partjáról germán és jazyg népséget.

A domborműves köemlékekről ismerjük az aquincumiak ősi népi viseletét. A férfiaknál térden felülérő, övvel felül buggyosra átkötött gyapjúing, szűk nadrág és cipők, valamint szükség esetén vállon gombolt köpeny. A nőknél bokáig érő, hosszúujjú alsóruha, e felett rövid ujjatlan felső kabátka (eredetileg egy mellső és hátsó köpeny), amelyet a vállon óriási kapcsolótűvel (fibula) tűztek meg. A fejre turbán-szerűen hajtogatott vagy vállraeső fejkendőt, illetőleg fá-

tyolfélét tettek. Az ősi női ékszerviselethez tartozó, jellemző darabok voltak a vállon alkalmazott kapcsolótűn (*fibula*) kívül még: nyaklánc és karperec. Ez a női ruhaviselet a koravaskor óta, azaz ezer éve élő divat volt. A római viselés lényege a férfiaknál a polgári életben a közismert *toga* (nagy négyszögű posztódarab) volt, a rövid alsó gyapjúing (*tunica*) felett. A *togát* azonban mint díszruhát, csak ünnepélyes alkalmakra vették fel. A Táborhegyen talált múmia pólyázásának elemzése a ruházat anyagához nyújt adatokat. Fínom vászon, gyapjú és gyapot az anyag, len a múmia pólyázásánál teljesen hiánvzik. A selvem is előfordul már, amely egy kagylófajta váladékából készült. A Szemlőhegyen talált múmiát ilyen kagylóselyem takaróval főték be.

Az emelkedő közjólét, a kitűnő római közigazgatás, a római uralommal való megbékélés, a keltaság alkalmazkodó képessége, a birodalmon kívüli állapotok sanyarúságának szemlélete a római birodalmi eszményhez való ragaszkodást fejlesztették ki vidékünk thrák-illyr-kelta, majd iráni (*jazyg*) és germán vegyülék-lakosságában. Ez a terület különben már a római uralom előtt római kultúrterület volt. Előkelői és kereskedő rétege már ekkor tudtak latinul. A római uralom alatt pedig, főleg a hosszú katonai szolgálat (25 év) latin szolgálati nyelve és az itt letelepedett kiszolgált katonákkal és egyéb latinul tudó polgárokkal való együttélés a Kr. u. III. század derekára egészen ellatinosították Aquincum és környéke lakosságát, amint ez megtörtént ekkorára Pannonia egyéb részeiben is. Az aquincumi sírköveken az ábrázolásban is jelentős nyoma van eme elrómaisodásuknak. A görög-római mondavilágból vett képek jelennek meg keltáink sírkövein domborműben. Ez már a görög-római mondai őseket a maga őseinek elfogadó római öntudat megnyilatkozása.

Aquincum nemzetiségi képe csak akkor lesz teljes előttünk, ha kitérünk az Aquincumi Múzeum körül kiásott polgári városrész tarka népiségére. A tabánkörnyéki ben-szülött kerület („*civitas Eraviscorum*”), az Óbuda helyén állott veteránus-kolónia („*Canabae*”) és az erődített tábor egyöntetűbb népessége mellett ez a városrész valóságos nemzetközi negyed volt. Ipari és kereskedelmi gócpont. A római birodalom minden részéből jöttek ide szerencsét próbálni mindenféle foglalkozású, vallású és fajú emberek. A római szokás szerint állított síremlékek feliratai jóval többet örökítettek meg az elhunytakról akkor, mint a mai szűkszavú sírkereszt- és síremlékfeliratok. Az elhunyt neve és kora feljegyzésén kívül felsorolták pályafutását, foglalkozását és esetleges kitüntetéseit is; sőt megadták, ha nem helybeli származású volt, illetőségi helyét is. Az eddig talált aquincumi síremlékek származási adatai között itáliai, galliai (ma: Franciaország), trieri, kölni, batávföldi (ma: Hollandia), noricum (ma: Ostmark), dáciai (ma: Erdély), thráciai, görögországi, szíriai, jeruzsálemi, stb. illetőségek szerepelnek. Aquincum ezen részében a birodalmi államnyelv, a latin mellett az ókor második világnyelve, a görög szó is gyakran hallható lehetett az utcákon. Valóban, előkerültek már az aquincumi ásatásoknál görögnyelvű feliratos emlékek is.

A római birodalom államjogilag városok szövetsége volt, fölöttük egy korlátlan császári hatalommal. A városok önkormányzata csaknem korlátlan. A császári hivatalnokok igen ritkán avatkoztak bele a városok helyi ügyeibe. Őket az adók beszedése érdekelte, és a jogszolgáltatás egy részét tartották fenn maguknak. A városok a polgári függetlenség és szabadság mellett — mivel az ipari és kereskedelmi fejlődésnek egyéb feltételei is megvoltak — szabadon virágozhattak. A városi élet terjedése és fejlődése pedig az általuk képviselt civilizáció és kultúra terjedését és felvirágzását je-

lentette. A római birodalom világtörténeti jelentőségét épp azzal a küldetésével szokták felmérni, amelyet a hellenisztikus művelődésnek az egész ismert világban való elterjesztésével betöltött. Ez a birodalmi kultúra itt, Aquincumban, a dunai határon, nyers, de egészséges, darabos, katonai ízzel és szellemmel telítődik. Ezáltal különleges helyi színezetet kapott.

Egy aquincumi iparosmester, céhelnökké (*magister collegii*) való választása öröme, szökőutat („*Silvanum*”) állíttatott az utcán a saját költségén. Egy másik polgár négy kapus diadalívet („*arcus*”) két utca kereszteződésénél. Magánosok nagylelkűségéből, a körszínházon kívül, templomok is épültek. Ezekről a mecénási cselekedetekről kőbevésett megemlékezések is fennmaradtak. A városok fényüket és kényelmüket tehát jómódú polgáraik áldozatkészségének köszönhatték. Természetesen adókat is vetettek ki a városi közmunkák fedezésére, mégpedig nemcsak a polgárokra, hanem a városban időző idegenekre, sőt a környék lakóira is. Viszont a polgári gazdagodás forrásai, az ipar és kereskedelem soha nem tapasztalt virágzásnak örvendtek. A világ összes kultúrigényekkel bíró népeit egyetlen birodalom foglalta magában. Nagyszerű úthálózat és általános közbiztonság tették lehetővé a végtelen piaclehetőségek kihasználását (a Kr. u. II. században a világbirodalomban 90 millió ember élt, Aquincum területén 50—60 ezer). Kifelé, a római birodalom határán túl élő, fejletlen iparral rendelkező, „barbár” népek felé is szabad volt a kereskedelem útja. Ez a piaclehetőség különösen a határmenti ipari városok számára volt jelentős, amilyen Aquincum is volt.

A városias kényelemnek, a közegészségügy szemmeltartásának és rendezettségnek az Aquincumi Múzeum körül fenntartott rommező beszédes tanúja. A megfigyelhető egyes-merőleges utcarendszer a városépítés tervszerűségére mutat. Az utcák, terek és udvarok szabálytalan kőlapokkal vol-

tak kövezve. A járdát a kocsíúttól kiemelkedő csapókövek választották el. A szélesebb utcákon kétoldalt a járda alatt (a keskenyebb utcákon az úttest közepe alatt) vonult el a kővel és téglával falazott csatorna, amely a szennyvizet gyűjtötte össze és vezette le a Dunába. A házak kőből és téglából épültek, ami esztétikai és tűzoltalmi szempontból egyaránt jelentős. Vízüblítései illemhelyeket találunk a magánházakban, a szennyecsatornába építve. Hasonlóan szerkesztették meg a nyilvános illemhelyet is az egyik közfürdő mellett. Városi kultúremlék kényességére vall az a körülmény is, hogy csak a polgári városrészben eddig négy közfürdő és két magánfürdő romjai kerültek elő. A fürdők medencéibe gyógyvizet a mai „Római fürdő” forrásaiból vezettek be. A Római fürdőbe vezető Római-út és a Szentendrei-út mentén még ma is látható, vízköves falcsomók nem mások, mint római vízvezeték pillérjeinek maradványai. Az egy méter széles és három méter távolságban álló pilléreket kb. 50 cm. erős boltív kötötte össze. Ezen a boltívrendszeren vezettek a betonba ágyazott agyagcsövek. A Római források mészes és kén tartalmú vizét ivásra természetesen nem használhatták, valamint a Duna vizét sem. Római eredetű kútakna látható ma is a rommezőben (feléje gémes vagy kerek kiemelkedő szerkezetet kell elképzelni). Vize ennek ma nem iható. Fel kell tehát tennünk, hogy, amint ezt másutt is megtette az egészséges ivóvízre olyan kényes római ember, a közeli hegyi források vizét összefüggő falazatba ágyazott agyag- vagy ólomcsővezetékben vezették be az aquincumi városrészekbe. Ilyen agyag- és ólomcsövek valóban kerültek elő az aquincumi ásatásoknál.

A közegészségügyi szempontok szemmel tartása és a piaci szabályozottság nyilvánul meg a szakszerűen elkülönített, fedett vásárcsarnokok létezésében is. Külön volt a bazár (edénypiac) és külön a hal- és húscsarnok (boltjai négyzetes

udvar körül oszlopos eresszel sorakoztak egymás mellett). A higiénikus szempontoknak az utóbbinál bőséges vízfolyókákkal tettek eleget.

A rendszeres testi nevelés szolgálatában állott Aquincumban is a tornacsarnok („*palaestra*”). Amint az egyik magánfürdő mozaikpadozata ábrázolja, a testedzés legfőbb módja a birkózás volt.

A városias kényelemnek fontos tényezője volt a lakások és fürdők központi fűtéses berendezése. A rómaiak központi fűtése alulról történő légfűtés-rendszer, az ú. n. *hypocaustum*, a rómaiak találmánya (*Sergius Orata*). Lényege az, hogy a padozat alatt üres térséget hagytak. A padlózatot számos, kis, tűzálló, kő vagy téglaoszlopocska tartotta. A lakás végében megépített kemencéből a meleg levegő a padlózat alatti úrben és a padozatot tartó oszlopocskák között terjedt tovább a helyiségek alatt és melegítette alulról a padlón át a szobák levegőjét. Azonkívül a szobák falaiban üreges téglákból csőrendszert létesítettek, amely összefüggött a padozatalatti kemenceúrral. A meleg levegő tehát a padozat alól a fali csőrendszerben is felhatolt és oldalról is melegítette a szobák levegőjét. Ez a csőrendszer különben a kéményt is helyettesítette. A tüzelőanyag fa volt, amit bőségesen szolgáltattak a környező hegyek.

A köz- és magánvilágítás terén már távolról sem tettek a rómaiak olyan előrehaladást, mint a lakásfűtést illetően. Világítási anyagul — mint egyáltalán utánuk egészen a XIX. század kezdetéig — a rómaiak is csak az olajat és zsírt (illetőleg faggyút) használták. A minden időben használt fáklya (farudacska éghető anyagba, gyantába vagy szurokba mártva) természetesen a rómaiaknál is alkalmazásra talált, de tűzveszélyes voltánál fogva elsősorban a szabadban és az utcán. A világító eszközök közül legjellemzőbb a görög-római korra az olajmécses. A tehetősebbek számára ez bronz-

ból, a szegényebbek számára általában égetett agyagból készült. Az anyaga ritkábban: kő, alabástrom, üveg, borostyánkő, vas és ólom. (Aranymécs Pompejiben került elő). A mécs és gyertya mellett szerepet játszott még a kandeláber is, a díszes, magas gyertya- és olajtartó-állvány. Utcavilágítás a mai értelemben egyáltalán nem volt. Ha tehát valaki késő esti sötétségben ment haza, kénytelen volt fáklyával vagy *laterná*-val maga elé világítani, illetőleg világíttatni rab-szolgaival. Ilyen *laterna*, bár erősen csonka állapotban, Aquincumban is napfényre került. Ez a világító eszköz egy hengeralakú tartó, amelyet két szarúkoronggal zártak el. Felső egy félgömbalakú kupolafedél fedte. A tartó belsejében kis, hengeralakú, fedeles edényben olajat vagy fagygyút lehetett égetni.

A laternával rokon világító eszköz a sírkivilágító agyagtornyocska. Ezeket a kerek vagy szögletes tornyocskákat a sírra helyezték. A belsejükbe tett olajmécs vagy gyertya sejtelmesen világította meg a sírokat.

Az aquincumi házak romjai közül a belső lakásdíszítésnek számos nyoma és töredéke került napfényre. A jókivitelű mozaikpadozat, falfestmény- és stukkódíszek a vándorló művészek tudását dicsérik. Jóízlésre és a művészi alkotások iránti érzék fejlettségére vallanak az Aquincumban előkerült szobadíszek, nipppek, genre-képek, kisszobrászati alkotások. Akár közvetlenül Itáliából, Galliából vagy Alexandriából készen hozták be azokat, akár vándorló művészek által itt létesített kisszobrászati iskolákban és műhelyekben öntötték őket (*Romulianus artifex*-nek *Brigetio*-ban — Komárom vármegye — igazolva van ilyenféle műhelye). Az asztal és szekrények díszéül szolgáltak az ú. n. *terra sigillata* tálak és edények is (vörösszínű, domborképekkel díszített, finom kerámia), amelyek akkor a díszporcellán szerepét töltötték be.

Mozaikpadozat az antik korból igen sok helyen maradt fenn, s az Aquincumi Múzeum rommezején is három védőbódé alatt találunk fenntartva ilyen, igen fáradságos és aprólékos munka árán előállított díspadozatot. Ezek közül a legjobb állapotban fennmaradt darabot csak kétféle, szürke és fekete kockákból állították össze, ez egyik magánházi fürdő előszobájának volt padlózata. A kockákból három alak körvonala rajzolódik ki: két ifjú birkózik, a harmadik, a bíró, legugolva ügyel a szabályok betartására.

Aquincum lakóházainál — az ásatások tanulságai szerint — általánosan a téglákból rakott és az úgynevezett terazzo padozat volt szokásban. Utóbbi padozatfajta rendszert a fűthető helyiségekben létesült. Erősségénél és vastagságánál fogva lassan melegedett át (ez fontos körülmény volt ott, ahol a fűtés alulról a padozaton át történt, mert különben csupasz lábbal nem lehetett volna járni a hirtelen és nagyon átmelegedett padozaton), és ha átmelegedett, tartotta hőmérsékletét. A lakások falai legalább belülről vakolva és meszelve voltak. Egészen közönséges eset a szobafal tarka sávós festése. A mértani, növényi, állati vagy emberalakzatos falfestmény már csak ritkán, nyilván a tehetősebb polgárok házaiból került napfényre Aquincumban. Érdeklődésünkre elsősorban az arató férfit ábrázoló töredék tarthat igényt.

Az Aquincumi Múzeum egyik tárlójában különböző színű, tulnyomórészt idegenből szállított márványlécek láthatók. Természetesen csak a legtehetősebbeknek telt arra, hogy idegenből szállított márványborítással díszítse lakása falát. A drága, igazi márvány helyett inkább falfestéssel utánozták a márványberakást.

Előfordult az is, hogy a lakás falát falkarcolatrajz díszítette. Legjobb ilyenmű darabunk gladiátort ábrázol.

Tehetséges műkedvelő kéz munkája. A nőies vonalvezetés és nőies alak arra mutat, hogy a művész a női nemhez tartozott. Mindenesetre ez és egyéb gladiátorábrázolások arra a népszerűsége vallanak, amely az amphitheatrum halállal játszó bajvívóit Aquincumban körülvette.

A gazdagabbak lakásaiban a festett falmezőt felül stukkószalag-díszítés zárta le. Ugyancsak stukkó volt a mennyezet esetleges díszítése is. Az előkerült stukkótöredékek vizsgálata alapján megállapították, hogy részint kész állapotban helyezték fel a falra őket, tehát valószínű, hogy Aquincumban stukkógyár is létezett. Az aquincumi stukkók egyik szép példánya a Csúcshegyen kiásott tizenkét szobás római villából származik.

Aquincum művészeti hagyatékának legkiválóbb darabjai kisszobrászati alkotások. Egyik elefántcsont domborművünk közepén Omphale királynőt ábrázolja, jobbszáron Heraklest, az antik mondai hőst és félistent. A balszáron kifaragott női alak a királynő udvarhölgye. A királynő a félisten buzogányát és oroszlánbőr köpenyét viseli, míg a hősnői ruhában restelkedik. Ez a kis mestermunka ábrázolásának tárgyát a görög mitológiából veszi; Heraklesnek (Hercules) büntetésből kellett egyszer földi küzdelmes útján Omphale lydiai királynő mellett asszonyi munkát folytatnia.

Az Aquincumi Múzeum tárlóiban két üveglelet látható, amelyek látszólagos jelentéktelenségük mellett igen fontos adattal szolgálnak az aquincumi lakóházak nappali megvilágításához. Rómaikori, töredékes, öntött ablaküveg-tábla az egyik, vakolatbafoglalt ablaküveg-darab a másik. Az aquincumi lakásokba tehát a nappali világosság nemcsak a mennyezeten át vágott négyszögű nyíláson és az ajtókon át hatolhatott be — amint ez a római házaknál általában szokás volt —, hanem a mai értelemben vett ablakok is megvoltak a falakon.

Aquincumi emlékek arról is tájékoztatnak, hogy miből élt a város lakossága.

Az antik itáliai birodalom azért hódította meg a Duna-Dráva közét, mert egyrészt a jó stratégiai Dunahatárra szüksége volt, másrészt az itáliai kereskedők érdekeit és északra vivő útvonalait kellett biztosítani fegyveres megszállással. Itália termékei (olaj, bor, kész fémáruk, kerámiai tárgyak) számára óriási piaclehetőséget jelentettek a dunamenti népek. Itália kiviteli cikkei előállítását és termelését Róma természetesen nem engedte meg nálunk (a tilalom idők folyamán egyre jobban engedett szigorából). A birodalom dunai határán túl a Dnyeper folyóig és Keleti tengerig elérő római kereskedelemben mozgékony és ügyes keltáink feltétlenül résztvettek. Legalább is a Dunántúlra és Aquincum környékére eső szakaszon ők végezhatték a közvetítést Itália felé és a Dunán Kelet-Nyugat irányában. Igen élénk volt a kereskedelmi forgalom Galliával, Germániával, a Balkánnal és Dáciával, amelynek kifejlődésére kedvező körülmény volt a Duna vízi útja is. A Rajnavidékről errefelé irányuló kereskedelem olyan élénk volt, hogy már a Kr. u. I. század végén az Aquincumban letelepedett kölni kereskedők külön társulatban tömörülnek. Germán szokás szerint példátadóan összetartanak az idegenben. Fennmaradt egy sírkőtábla, amelynek a felirata azt hangsúlyozza, hogy az illető elhunyt (egy fiatal leány) temetésére a kölniek 72 dénárt (mai pénzértéke: körülbelül 60 pengő) adtak össze.

A római birodalomban már elkülönült, virágzó üzletágak voltak: a hentesség és mészárosság, pékség, posztókereskedés, vasárukereskedés, edénykereskedés, illatszeresség, cukrászat, stb. Aquincumban azonban eddig csak a hús- és halcsarnok boltjai, valamint a kerámiai bazár bódé-sorai voltak megállapíthatók a kiásott falmaradványok alapján. Az egyik síremlék, felirata szerint „*scriba*” (jelen-

tése: őrök, könyvelő, számfejtő, számvevő) sírját jelölte. Az ásatásoknál előkerült mérlegek, kő- és ólomsúlyok is az aquincumi kalmárok hagyatéka.

Aquincum lakosságának jelentékeny része élhetett kézművességből. Mint a kereskedés, úgy az iparüzés is teljesen szabad volt, szabadalmi és kontárok elleni védelem sem létezett. A rabszolga-iparosok és kereskedők uruktól kapták a tőkét, amiért annak nagy százalékot adtak le, de azért maguk is meggazdagodhattak. Az ilyen rabszolga-üzletemberek és kézművesek, ahol voltak ilyenek, uruk tőkeerejével hamarosan tönkretették a saját anyagi erejükre támaszkodó szabad származású kisiparosokat és kereskedőket. Aquincum öslakossága szerencséjére itt nem kell számolnunk a nagybirtoknagytőkének ilyen antiszociális hatásával, mert a katonai szervezetű határvidékeken nagybirtok-rendszer nem alakulhatott ki.

A kézművesség társadalmi helyzetére jellemző, hogy római szokás szerint az iparos is, ugyanúgy, mint a napszámos munkásember, a megelégedett vevőtől és megrendelőtől a megszabott áron felül még egy kis ráadást is elvárt (borravaló, *corollarium*). Az iparosság védőistene (*Minerva*) ünnepén (*Quinquatrus*, március 19—23) a szobrászok, festők, orvosok és tanítók is a kézművességgel tartottak, viszont a molnárok és pékek külön és máskor ünnepeltek (június 9, *Vesta* napja).

Aquincumi kelta kézműveseink ügyességükkel és díszítő érzékükkel — de a plasztikus térérzék hiányával —, egyenesen az iparművészet művelésére születtek. Ezért van az, hogy a kelta iparosok mindenütt diadalmaskodtak az itáliai kézművesekkel való versenyben.

Az antik korban egyáltalán hivatásszerűen érdemes volt már üzni a következő iparokat: ékszerészet, illatos olajkészítés, posztógyártás, malomipar (lónyomtatással), készkészítés,

fegyverkovács, kőfaragás, borbély (főkép hajnyírás), pékség, árufuvarozás, cipészség (a rómaiak bőrsarut hordtak, cipészár és bőrvágókés a Rajnavidéken került elő), szíjgyártás, kőművesség, kőfejtés, falfestészet, mozaik- és stukkókészítés, téglavetés, kocsigyártás, húsipar, üvegöntés és fúvás, fazekasipar, bronzöntés és díszműipar. Ezek közül többnek került napfényre emléke és maradt fenn írott adata Aquincumban is.

A nagyszámú helyőrség számára volt Aquincumban katonai felszerelési gyár. Ez is sok helybeli embernek adhatott kenyeret. Híres volt a kelták kocsigyártó ipara (a kocsin való temetkezés is jellemző szokás náluk).

Jelentékeny volt a fuvarosok szerepe, akik háborús időkben a katonaság számára vonatszolgáltatást végeztek, afféle népfölkelői alapon („*veredarii Pannonicí*”). A szekeresség és a lovasság szükségletei magukkal vonták a szíjgyártó ipar kifejlődését.

Az építő- és lakdíszítőiparok, a városias kő- és téglalapítkezés, valamint a belső faldíszítés számos dolgos kezet foglalkoztattak: A környező hegyekben több kőfejtő működött. Az égetett agyagtégla alkalmazását tudvalevőleg a római korszak tette általánossá az építészetben. A katonai építkezések számára a katonaság maga állította elő a szükséges téglamennyiséget, de a magánépítkezések számára magán téglavetők létesültek. Így maradtak fenn téglák az *Atilius*-tégla-gyár bélyegzőjével ellátva. Aquincumban az építőmunkások („*structi*”) olyan nagy számot képviseltek, hogy külön iparág-testületet (*collegiumot*), társulatot alkottak. Ezen ben-született *eraviscus* építőmunkások egyik társulati elnökének („*magister*”) síremléke napfényre került az ásatások folyamán.

A lakdíszítő iparok közül a mozaik-, stukkó- és falfestménykészítés hagyott hátra mintákat Aquincumban.

Bútormaradvány a római korból eddig nem került elő; úgy látszik, fából készültek, s így nyomtalanul elpusztultak.

A lakdíszítő iparok mindenesetre elsősorban idegenből jött mestereknek hoztak hasznot. A díszes mozaik-padozat készítése (a padozat egyszerűbb változatai a téгла-, fa-, sőt döngölt föld-padlók voltak) a mai technikával történt. A falakat díszítő falfestményeket felül lezáró és a mennyezeti stukkódísz alapozása téglaporrall kevert vakolat és néhány mm vastag gipszréteg. Utóbbiba agyagbélyegzővel nyomták be a mintákat. A falfestő vagy freskót festett, azaz ragasztóanyag nélküli vízfestékekkel nedves vakolatra festett, és csak olykor használt enyves vízben oldott festékeket, vagy pedig a simára csiszolt stukkóalapra festett enyvvel, gummival, tojásfehérjével, esetleg viasszal vagy olajjal kevert festékekkel. (Tempera festés.)

Aquincumban a leleteink szerint üvegyár is foglalkoztatott munkásokat. Az üveget kvarcos homok és olvasztó anyagok keverékének összeolvasztása útján (az olvasztás folytán előállott sűrű folyadékból a sók kiválasztódtak, a nem olvadó anyagok pedig az olvasztó edény fenekére szállottak le) vas vagy bronz fújócsővel való fúvással vagy öntéssel (tükröket vastag fémháttal és vastag táblaüveget ablakba), esetleg formákba való sajtolással állították elő. Az üvegárut vésték is. A színtelen üveg feltalálása is a római kor eredménye. Aquincumban számos színtelen üvegtöredék került napfényre, de mind tarka színekben pompázik, mert amíg a földben voltak, opalizálódtak. A múzeumban néhány iparművészkezre valló üvegtárgyat őrzünk, amelyek a kölni vagy aquileiai üvegipar gyártmányaiként a kereskedelem útján kerülhettek ide.

Aquincum életének legértékesebb, legbeszédesebb emlékei az a többszáz feliratos és domborműves köemlék (sír-emlékek és fogadalmi oltárkövek), amelyek feliratuk értel-

mével és ábrázolásuk tárgyával egykori, hiteles adatokat szolgáltatnak Aquincum mindennapi életéhez. Egyúttal kőfaragóink tudását is megvilágítják. Látjuk, hogy ez csak mesteremberi színvonalat tudott elérni. A mész- vagy homokkő anyagba bedolgozott domborműves kép esetleges anatómiai, elosztási és szerkezeti hibáit bennszülött kőfaragóink élénk színes festéssel tompítani igyekeztek. Kővéső mestereinknek egyébként sokszorosított mintakönyv állott rendelkezésükre (a klasszikus görög-római nagyművészet termékei képeivel), amelynek tömöttebb és bonyolultabb csoportképeit a könynyebb másolás végett sokszor a nehezen érthetőségig leegyszerűsítették. Ebben a műveletben annyira mentek, hogy pl. a halotti lakoma jelenetéből már csak az asztalt (rajta kenyérrel és áldozati edényekkel) és a két felszolgáló alakját vésték ki. Néhány kiválóbb kivitelű domborműves köemlékünk készítője idegenből jött vándor kőfaragó lehetett.

Az előkerült kiöntő formák kiemelkedően nagy száma arra vall, hogy a legfejlettebb iparág itt a kerámiai ipar volt. Az aquincumi égetett agyagáru, mint délre és keletre irányuló kiviteli cikk is, jelentős szerepet játszott elődeink megélhetése szempontjából. A bennszülött őslakosság már a római uralom és kultúra eljötte előtt korongon jól iszapolt agyagból, a külsején fehér-vörös színnel festett sávos és mintás edényeket készített (a tabáni kelta telep leletei). Ezek finomsága a görög edények finomságára emlékeztet. A római uralom alatt a lakosság rómaisodott ízlésének és a keresletnek megfelelően áttértek az úgynevezett „*terra sigillata*” („pecsételt agyagáru”), a finom vörös mázú és általában domborműves képekkel is díszített edényáru készítésére.

Mivel a fazekasmesterek nevüket bélyegzővel beütötték az edénybe, ismerjük több aquincumi mester nevét is (pl. *Resatus*, *Pacatus*). *Pacatus* mester telepe (az óbudai gázgyár területén) volt a legnagyobb az eddig ismert öt aquincumi kerámiai gyár közül. Az Aquincumi Múzeum

több tárlóját és szekrényét töltik meg Pacatus műhelyeinek maradványai. Pacatus gyártott mindenféle agyagárut. Az ezek előállításához szükséges modellek, a negatívok, kézi bélyegzők, mintatálak nagy számban jöttek elő az ásatás alkalmával, félig kész és elrontott áruval együtt. Ezek tanulmányozásával megállapíthatták a díszagyagedények („*terra sigillata*”) előállítása módját. A mester először az egyes díszítő elemeket (szőlőlevél, futó állatka, kovácsüllőn dolgozó *Volcanus*, tojásfüzérsem stb.) fából faraghatta ki bélyegző alakban. Ezt azután agyagban másolta le. Természetesen előbb homorú, negatív formában, aztán domború alakzatban. Ezeket a domború kézi bélyegzőket ezután belenyomkodta tetszésszerinti változatossággal és elosztásban a még nyers, ki nem égetett agyag formatál belső falába. A mintatál belső felületét ekkor bevonta valami olajos, tompán fényes, szintelen mázzal, hogy ezáltal betömje a lyukacsokat és símává váljék a belső felület. Az így megkapott formatálból aztán sorozatszerűen öntötték ki a kész, domborképes díszedényeket. Az egyszerű, zöld és barna mázas konyhaedények, fazekak, tálak, korsók, tányérok, cseréppoharak, takarékperselyek, szűrők stb. persze egyszerű módon, a mai mázas edényipar technikájával készültek..

Pacatus gyára készítményei közül ki kell emelnünk a domborképes lepények sütéséhez gyártott agyagkorongokat, amelyekből több példány is látható a múzeum tárlóiban.

Az óbudai Szél-utcában napfényre került tömeges ácszerszám-készlet teljességével az ácsipar magas fejlettsége mellett tanúskodik. Ácsszerszámokat gyakran ábrázolnak sír- emlékeken is.

A bronzöntés és vasiparok aquincumi emlékei szép számmal vannak képviselve (fibulák-dajkatúk, mécsesek, ládaveretek, kulcsok, gyűrűk, záruk, tükrök) valamint a különböző kézműves és aranykovács mesterség alkotásai is

(arany fülbevalók, gyűrűk, láncok, hajtűk, amulett-tartó bul-lák, melltűk, hajháló, stb.)

A szabad szellemi foglalkozások természetesen Aquin-cumban kevés embernek adtak kenyeret. A Török-utcában, sírládából előkerült, pálcavéget díszítő szobrocska — gagát-ból, finom szénszerű anyagból, mely a római korban a bo-rostyán mellett kedvelt ékszeranyag volt — ülő férfit ábrá-zol. Bal kezében nyitott könyvet tart. Valószínűleg a tanítói hivatásnak egyetlen fennmaradt emléke Aquincumból. Nyil-vánvaló, hogy kevés pedagógus élhetett ebben a határváros-ban. Nem volt valami kecsegtető ez az élethívatus; még Ró-mában, a világbirodalom fővárosában is rosszul fizették a „grammaticus” munkáját. A Kr. u. I. században itt is csak öt aranypénzt (500 sestertius, kb. 100 pengő) kapott a ma-gániskola tanulónként évi tiszteletdíjul. de ebből a tanító fizette a terembérletet és egyéb költséget is. Igaz, hogy a tanulók ajándékokat is adtak még bizonyos napokon. A helyzet rosszabbodására jellemző, hogy, amikor két évszázad mulva Diocletianus császárnak, nyilván a szociális reformok égető szüksége folytán, maximálnia kellett az árakat és meg-szabnia a minimális munkabéreket, az új törvények szerint a tanerői fokozatok évi 15—25—60—75 pengőnyi mini-mális fizetéseket igényelhettek tanulónként. Feltehetjük, hogy egy kis határvárosban a fővároshoz képest még kisebb ke-nyér jutott a tanítómestereknek.

Az aquincumi feliratos köemlékek nyolc orvos létezését igazolják. Azonkívül két sírból kerültek elő orvosi műszerek, tehát a sírokban orvosokat temethettek el. Ez arra mutat, hogy Aquincumban, megfelelően a nagylétszámú helyőrség és az ismételt hadiállapot megkövetelte szükségletnek, az orvosi hivatásnak nagy jelentősége volt. A múzeumunkban őrzött többrekeszes bronzkazetta is orvosi gyógyszerartó volt. Aquincum orvosai, származásukat tekintve, javarészt

kisázsiai és afrikai születésűek, akik nyilván tudásukat is az ottani kultúrgócponatokban szerezhették. (Az általános orvosi tudást illetőleg az antik kor odáig jutott el, hogy megkezdődött a szakorvosi elkülönülés — egyáltalán legtöbb emlék a szemszakorvosoktól maradt fenn —, alkalmazták természetes gyógymódot is, pl. a hidegvíz-kúrát. Másutt került elő ebből a korból múláb, ólomsín és foggyökérfogó, stb.)

Végső fokon Aquincumban is minden élet alapja az őstermelés volt: földművelés, állattenyésztés, halászat, vadászat és tüzelőanyagyszerzés. Az Aquincumi Múzeum tárlói számos olyan szerszámot (vasvilla, sarlók, béklyó, csákány, stb.) tartalmaznak, amelyek az aquincumi őstermelési foglalkozások emlékeinek tekintendők. A földművelés az általános birodalmi színvonalnak csak idők multán felelhetett meg. Általában a mai háziállat-állománnyal termelték a mai gabonafajtákat és a babot, borsót, répát, hagymát, tököt, lent és mákot. Vaseke (esetleg kerekese eke) és vas gazdasági eszközök (a maival lényegében egyező borona, gereblye, csákány, lapát, sarló) segítségével. A gabonaneműek közül az itteni főtáplálék az árpa és köles. Pannonia gazdagsága tölgyes erdőkben szállóige számba ment („*glandifera Pannonia*”). Ezáltal lehetővé vált a nagyméretű disznómakoltatás és disznótenyésztés Aquincum környékén is.

A fő hússzerzési mód a vadászat lehetett, különösen a hegyilakó illyr réteg számára. Az amphitheatrum állatviadala kapcsán jó kereseti forrást találhattak egyesek, akik élve fogták el az itteni bölényt, farkast, főképp pedig az egész birodalom cirkuszaiban főmutatványszámba menő „pannoniai vadkant” és a „pannoniai medvét”.

A végtelen erdők írtását a római uralom már megkezdte, ami nemcsak a kultúrterületek növelését jelentette, hanem kenyeret is adott Aquincum számos szegény lakójának.

Tervszerű gyümölcsfa-telepítésnek nem maradt fenn bizonyítéka, hacsak az egyik sírból előkerült égetett dió-maradványokat nem tekintjük ilyeneknek.

Az őstermelés rendszerében fontos tényező volt a helyőrség eltartására lefoglalt föld („*prata* vagy *territorium legionis*” szántó, rétek, erdők, legelők) megművelési módja. Amíg az állandó hadsereg hivatásának élhetett és mindenirányú tevékenysége a tábor területére és a stratégiai fontosságú hadiutak és hidak építésére szorítkozott, az ezredbirtok javarészét Aquincumban is polgárembereknek adták ki bérbe. A bérlők a termény és haszon egy része beszolgáltatásán kívül a legiónak még robotmunkát is teljesítettek (fuvarozás, favágás, téglavetés?). Amikor a hivatásos katonaság helyét a határmenti erődítményekben, így Aquincumban is, a határőr-szolgálatra kötelezett, idegenből betelepített népség foglalta el, akik a föld hasznát kapták jutalmul a határvédelemért, a legio földbirtokán is, bérlők helyett maguk a határőr-parasztok gazdálkodtak. Úgy látszik, hogy ez az új rendszer, amilyen kárára volt a római határvédelem régi színvonalának, a katonai értéknek, a földművelésre a szervezettség és irányítás által olyan hasznos volt, hogy pl. a gabonatermelésben az első századokban jelentős szerepet nem játszó Pannonia, egy antik feljegyzés szerint, Kr. u. 383-ban gabonát exportálni is tudott.

Egy aquincumi sírkő domborművén apa és fiú ugyanazon foglalkozásra valló ruházatot és felszerelést visel. Ez a sírkő a római korszak hanyatló idejéből való, amikor a munkás- és földművelő-kezekben való hiány enyhítése végett a műveletlen földet bárki elfoglalhatja és megművelheti, a parasztot röghöz kötik (nem költözködhetik el) és a fontos iparágakra behozták az apáról fiúra való örökletesség kötelezettségét.

A legjelentősebb foglalkozás a kelta és illyr lakosság számára a katonáskodás volt. Ez a hivatás jelentett az őslakos-

ság számára karrierlehetőséget, felemelkedést és egyben — latinosodást. Pannonia és Aquincum nyers műveltségű fiai, akik hatalmas erejükről és magas termetükről voltak híresek az egész birodalomban, szívesen is álltak be a római hadseregbe. Csábított a jó zsold (amelyet kiváló magatartás esetén meg is dupláztak), az öregkori ellátás (a becsülettel kiszolgált köteles idő leteltével pénzbeli végkielégítés és földjuttatás) illetve meg a veteránust, a teljes polgárjogokban való részesedéssel kívül), tekintély, mentesség bizonyos büntetésfajok (pl. bányakényszermunka) és kínvallatással szemben. A huszonötévi szolgálati idő ugyan hosszú volt, a keménységre nevelő állandó foglalkoztatás és könyörtelen fegyelem miatt; a katona nem nősülhetett, de az ágyas viszonyt (*concubinatus*) eltűrték. Csak *Septimius Severus* császár (Kr. u. 193—211) engedte meg az együttélést és a táboron kívüli együttlakást az asszonyokkal (ezek neve ekkor: „*focaria*”, gazdasszony, szakácsnő). Később még tovább lazul a fegyelem, így végül a földműves katona családjával bevonul lakni az erődített táborba.

Az Aquincumi Múzeumban látható úgynevezett katonai *diploma*. Ez a császári katonai elbocsátó rendelet bronzlapokra véselt másolata. Több katona sírköve domborműben ábrázolja az elhunytat is, úgyhogy egykorú képeink vannak a római katona külsejéről a különböző korszakokból. A legionárius egyenruhája a hivatásos hadsereg idején: gyapjúing, köpeny, bőr vagy szövet nadrág, szöggestalpú saru, esetleg nyakkendő és pikkely- vagy sodronypáncél, illetőleg bőrpáncél. A késő római kori kolonus-katona ruházata már csak egy övben és csatban különbözik a polgári egyénétől. A gyalogos fegyverzetéből a legfélelmetesebb darab a „*pilum*” volt (egy méter hosszú vékony vashegy egy méter hosszú fanyélbe dugva), amelyet akkor dobott az ellenségre, amikor már eléggé megközelítette. Hadmenetben félhónapi élelmi felszerelés (főképp búza, szalonna, sajt) védte meg a

nélkülözésektől. Az egyik aquincumi domborművön a lovas katona mellé műszaki szerszámokat vésett ki a kőfaragó, amelyek esetleg a katonaság békebeli közmunka-szolgálatára vonatkoznak. A múzeumban őrzött épülettéglák, amelyeket az egyes, Aquincumban járt csapattestek névbélyegzőjével jelöltek meg, tanusítják, hogy a katonák maguk vetették még a téglákat is a tábori építmények számára.

Mi volt a női nem szerepe és helyzete az ókori Aquincumban? Az itteni domborműves köemlékek nem sokat beszélnek erről a szerepről. Táncosnő-alakok jelennek meg sírkápolnák oldalfalain. Az egyik domborművön anya karjában tartja pólyába burkolt csecsemőjét. Házastársakat gyöngéd egyetértésben vésett ki egymás mellé a síremléken a kőfaragó. A női sírok feltűnően gazdagok a túlvilági életre ajánlékozott tárgyakban, amelyek javarészt a női nem megbecsülésének tanúsága. A nő tevékenysége akkor is elsősorban az otthon, a család számára önfeláldozásig menő, csendben teljesített munka volt. Más római kori városokban előkerült domborműves ábrázolások többet mondanak a római család belső életéről. A gyermekeknek megvannak bábuik, agyagból, mozgatható végtagokkal (a berlini múzeumban). A vázaképeken lányok, fiúk pörgetik ostorukkal a csigát. A fiúk futkároznak a „fatalp-kerékpáron” és a karikával. Összezördülnek a fészekből kiszedett madárfiókán. Segítenek szüleiknek a munkában. Labdáznak. Aztán el kellett járniuk a magániskolába tanulni. A leánygyermek, asszonyok otthon maguk szőtték meg a családnak szükséges gyapjúruha-anyagokat. Természetesen a leánygyermek is segédkezik a kerti, mezei és házi munkában apjuknak és anyjuknak.

Szabad pályákon és önálló kenyérkereső foglalkozásokból megelő nőkről nem maradtak fenn adatok Aquincumban. Tudjuk, hogy pl. másutt voltak orvosnők. Ezek persze, a bábáskodáson aligha mentek túl. Római szokás szerint igen

korán mehettek férjhez, általában 13—17 éves korban. Szigorú családvédelmi törvények segítették elő a házassági elhatározásokat mindkét nem részéről. A férfi pl. 25 éves korától fizette a gyermektelenségért járó büntetéseket. Az Aquincumi Múzeum kiállított gyűjteményében kónélküli sima vasgyűrűk láthatók. A vőlegény ajándékozott ilyen gyűrűket menyasszonyának. Később az eljegyzési gyűrűt az örök hűség jeléül aranygyűrű követte, de a vőlegény nem kapott gyűrűt viszontajándékol. A házasságkötési szertartások egyszerűbb fajtái (a jegyesek egy matróna, tisztos asszony előtt egyszerűen kezét fogtak, vagy pedig a vőlegény öt tanú előtt színteljesen megvásárolta az asszonyt) mellett volt felbonthatatlan házasságkötés is: főpapi és tíz más tanú előtt a Iuppiter istennek bemutatott kalácsból ettek a jegyesek (egyébként egyévi együttélés után magától is törvényessé vált a házasság.) A női nem iránti megbecsülésnek és gavalériának Aquincumban számos kedves emléke került napfényre, javarészt sírokból. Csontfésű „használd szerencsével” („*utere felix*”) és arany medallion a következő felirattal (görög nyelven): *Λέγουσιν, ἃ θέλουσιν. Αἰγείτωσαν. Οὐ μέλει μοι. Σὺ με, συμμέροσι σοι.* „Beszéljenek mások akármit, Te ne törődj vele. Csak szeress engem, Te is boldog leszel!” Női sírból jöttek elő: arany cipődíszek, arany hajtűk, arany fülbevalók, arany hajhálódarab, vésett köves aranygyűrűk, arany amulett-tartók, arany nyakláncok, gagát karperecek, díszes faragású borostyán- és csonttárgyak, bronz-tükrök, díszes dajkatűk, zománcozott parfümtartó kupakok és faládikák, amelyek ékszert és pipere-szereket tartalmaztak. Arra is telt és volt alkalmuk Aquincum hölgyeinek, hogy szépségük fenntartására gondoljanak. A táborhegyi női múmiasírban többek közt egy kerek kőrisfa dobozt is találtak. A dobozban szivacsdarab volt és ehhez kendőzőszer tapadt: rizskeményítőnek és a Juncuson élő üszök rozsdaszínű spórájának keveréke.

Aquincum népe az eddig előkerült leletanyag szerint is szorgalmas, munkás életet folytatott. Kérdés, élvezett-e ennek fejében általános jólétet, vagy pedig a városias fény és kényelem csak látszat, amely mögött csak a felső százaknak volt osztályrésze a városias kultúrélet, kényelem és jólét? A bennszülött őslakosság nem barátkozott volna meg a római uralommal, ha sorsára nem hozott volna javulást. A római hatalomra jöttek igen nehéz idők, de Pannonia népe nem gondolt elszakadásra ekkor sem, hanem feláldozta magát a római birodalmi eszményért a harctereken. Az igazság a középúton lehet.

Az élet a római birodalomban igen olcsó volt, a pénz vásárló értéke jóval nagyobb, (például az Augustus császár uralkodása alatti napszám: 3 sestertius=kb. 75 fillér=másfél kiló hús ára, akkor öt napra való egyszerűbb élelemre elég volt), az alsóbb osztályok igényei jóval alacsonyabbak (pl. a hagymával sültt birkafej vagy füstölt disznófej már ünnepi díszebéd volt). Tehát a tömeg, ha mindennapi egyszerű élelme és szórakozása megvolt, már megbékült sorsával.

Viszont igaz az is, hogy a Kr. u. III. század világválságai következtében rosszabbodott a helyzet, az élet drágult, a kereset kevesebb lett. Diocletianus császár ármaximáló és munkabér-minimáló rendeletei (pl. a disznóhús kilóját kb. egy pengőre szállítja le), igen szigorú büntetés-záradékai (a büntetés halál!) mutatják a válság súlyosságát. Nem kell tehát csodálkoznunk, hogy a birodalom egy évszázad alatt fel is bomlik.

A mindennapi élet apró kényelmességeinek is megvannak az emlékei Aquincumban: pl. a varráshoz varrótüik (csontból), ollók, (gyűszű másutt került elő ebből a korból), szőrcsiptetők (borotva Óbudán már az illyr-koravaskorszakból előkerült), parafabetétek a fájóslábúak és kényelemszeretők cipőjéből.

A színházi életnek biztos tanúja Aquincumban a „*collegium scaenicorum*” („a színészek társulata”) megemlézése egy feliratos emléken.

A szórakoztató eszközök sorából a római zenének maradt fenn Aquincumban a legértékesebb maradványa: a világon egyedülálló római kori orgona. A Kr. u. III. században készült, az aquincumi tűzoltóegylet székházában állott. Egy tűzvész alkalmával lezuhant a székház pincéjébe, még a római korban. A pincében, a romhalmaz alatt mentődött át számunkra. Megtalálták a hangszer bronztábláját, amelyen orgonánk neve: „*hydra*”, azaz: „*hydraulis*”, szószerint víziorgona. Azonban a víziorgona elnevezés már nem illeti meg hangszerünket. Ez már légfújtató szerkezet, az eredeti „víziorgona” elnevezés csak rajtamaradt, mint az első orgonafajta, a víziorgona későbbi, fejlettebb változatán. (Egyébként az úgynevezett víziorgonának csak annyi köze volt a vízhez, hogy a félgömbalakú légszekrény egy vízzel félig telt hengerben állott; a víztöltés csak arra szolgált, hogy a levegőt egyforma nyomás alatt tartsa.) A tűzvész folytán orgonánk fa- és bőralkatrészei elpusztultak. Ezért most csak a bronz eredeti alkatrészeket láthatjuk a múzeumban. Az eredeti alkatrészek és egykorú ábrázolások segítségével antik orgonánkat sikerült újonnan előállítani. A helyreállított példány megszólaltatható.

Az orgonajátéknak nagyobb szerepe volt a római korban, mint ma. Az aquincumi orgona kézben hordozható, tehát minden ünnepi alkalmon szerepelhetett. Orgonajáték emelhetette az áhítatot a templomban, az ünnepélyességet a körszínházi játékokon, a hangulatot a lakomákon. Adtak vele nyilvános hangversenyeket is. Aquincumban fennmaradt egy *Aelia Sabina* nevű hölgynek a siremléke, aki a sírfelírata szerint nagy sikerrel énekelt közönség előtt orgonajáték kísérete mellett.

Az Aquincumi Múzeum domborműdíszes, kerek, agyag lepénymintáin sütötték azokat a lepényeket és kalácsokat, amelyeket (képekkel díszítve) a császárnak való hódolat ünnepe és más ünnepi alkalmakkor osztottak szét a közönség, illetőleg a vendégek között. A rómaiaknál szokás volt újévre a barátoknak agyagmécset (Fortuna képével) vagy mézeskalácsot (esetleg utóbbi helyett a maradandóbb terrakotta, képekkel díszített korongot) ajándékozni. Ugyanekkor az istenek oltárain is felajánlottak fogadalmi ajándékokul ilyen sütőmintákon készített kalácsokat, (de csak sóból és lisztből) vagy terrakotta korongokat. A sírokból is előkerültek ilyen agyag lepényminták. A halotti torra sütött lepény mintáit e szerint az elhunyt sírjába tették. Az amphitheatrumi ünnepi játékok alkalmával az ünneprendező saját költségén ingyen mézesbor és mézeskalácsok kiosztásával fokozta népszerűségét. Különleges csemege lehetett mindkettő Aquincum keltáinak, akik az élet hétköznapijain tudvalevőleg főképp kölesen éltek, és a „*curmi*” nevű, árpából nyert, sörszerű nemzeti italt itták. (Egy szekszárdi márványkoporsóban egy üvegben olajjal és mézzel kevert bor maradt fenn a római korból; fűszeres forralt bor melegítésére való szamovár is előkerült ebből a koporsóból).

Az aquincumi ásatások napfényre hoztak játékkockákat és csont játékbárcákat is.

A legnépszerűbb szórakozás azonban a körszínház volt Aquincumban is, mint a római birodalomban általában. Aquincumban két amphitheatrum épült, egyik (az Aquincumi Múzeum mellett) a polgári városrész népe számára, a másik (a Nagyszombat-utcában most áll kiadás alatt) a katonai kolónia és a katonai tábor mulattatására. A körszínházi játékok nem közönséges napi szórakoztatási műsorok. Ünnepek ezek hadüzenet, háborús győzelem hírére, vagy a

császárnak való hódoló alkalmak, elsősorban a császári évfordulókon. A műsorszámokhoz tudnunk kell, hogy az aréna porondjából őz, farkas és vadkancsontok kerültek elő a kiadás alkalmával. Az állatviadatok szereplői ezenkívül a bika, medve és bölény lehettek. Gladiátorok ritkán léphettek fel, mert igen magas volt a viadorok fellépti díja. (Marcus Aurelius császár korában pl. 2000—12.000 *sestertius*, kb. 500—3000 pengő.)

Aquincum egyszerű népe számára a *collegium*-ok (foglalkozások és vallások szerinti társulások, temetkezési egyletek) jelentették a társasélet, szervezkedés, önszegélyezés és ambíciókiélés terét és lehetőségét. Aquincumban számos olyan sírkő került napfényre, amelyeket collegiumok állítottak elhunyt tagjaiknak (Főkép a kovácsok, ácsok és posztókészítők egyesült társulata). A tagdíjakból (évi 15 *sestertius*, kb. három pengő) és a belépési díjakból (személyenkint 100 *sestertius*, kb. 20 pengő) fedezték az elhunyt tagok temetése és a közös lakomák költségeit. A temetési segély 300 *sestertius* (kb. 60 pengő). Öngyilkosok nem kapták meg. Egy hatodrésztét mindjárt a sírnál a halotti kísérek kapták. A halál évfordulóján és a tagok születésnapján és egyéb ünnepélyes alkalmakkor közös lakomákat rendeztek a collegiumok. A kijelölt rendezők gondoskodtak edényekről, kezeletről és italról. A collegium tagjai saját zászlóik alatt vonultak fel körmenetek alkalmával. Ezek a társulatok komoly, közérdekű feladatokat is elvállaltak, pl. az önkéntes tűzoltói tiszte.

Aquincum kelta és illyr őslakosságának megfelelően, két világnézet állt szemben Aquincumban a halál lényegét illetőleg: 1. A halál pihenés, a halott a síri örök házban a gondoktól és küzködéstől mentesen élvezi az örök nyugalmat; 2. A halál az életnek mámoros fokozása, teljessége.

Az aquincumi római temetőkben különben kétféle temetkezési szokás nyilvánul meg. Kezdetben elégették a halottait, a megszenesedett csontokat hamvvederbe, ezt pedig fedővel letakarva, a sírgödörbe tették. A sírt felül feliratos sír- emlékkal jelölték meg. A túlvilági életben való hitet hirdető keleti vallások elterjedésével a halottakat elégetés nélkül kő-sírládába, illetőleg téglákból vagy kőlapokból kirakott koporsóba temették el.

Az egyik aquincumi domborműves kő lovaskocsit ábrázol, amelyet egy ló üdvözöl felemelt lábbal. A halott túlvilági utazására utal a kép. A kocsin való temetkezés a keltáknál és a thrákoknál valóban szokás volt. A szegényebbek a jelképes formával is megelégedtek: csak lófejjel, összezsukható tábori székkal (vagy *tripus*-szal, háromlábú székkal) és a szertartási edények (áldozati serpenyő és kancsó) sírba-helyezésével

A bennszülött őslakosság jellemző főistene, Silvanus, a vadon, erdők, mezők ura, a mezei termékenység elhozója, kapta a legtöbb oltárt és domborképes ábrázolást Aquincumban. (Ismertető jelci: kertészkes, lombos faág az istenség kezében, lábánál kutya).

A római ember, ha valami kívánsága teljesítését kérte valamelyik istenségtől, kérése teljesítése esetén oltárkövet ajánlott fel neki. Számos ilyen fogadalmi oltárkő került napfényre Aquincumban. A legtöbb oltár felirata ezzel a formulával végződik. V. S. L. M., V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito), „fogadalmát szívesen teljesítette”. Az oltárok feliratai szerint több istennek volt temploma Aquincumban: *Iuppiter*-nek, *Iuno*-nak, *Minervá*-nak, *Nemesis-Diana*-nak, *Mithras*-nak). *Mithras*, a perzsiai napisten, négy szentéllyel is rendelkezett. Oltárképe azt a mitológiai jelenetet ábrázolja, amint *Mithras*, a világosság fia, törét a bika oldalába szúrja, azaz legyőzi a világsötétséget, világgonosz-ságot jelképező bikát.

A római világbirodalom ezerfajú és ezernyelvű népeit az élő császár tekintélye fűzte össze vallási és eszmei alapon. A császár, mint korlátlan földi hatalom *Iuppiter* fia, *Hercules* szerepét játssza, aki diadalaival kivívja az Olymposra való bejutást. Az alattvalói hűség megköveteli az élő és meghalt császárok isteni tiszteletét (hacsak nem átkozták el az emlékét, amikor a meghalt császárnak még a nevét is kivakarták a feliratos köemlékekről). Az év legnépszerűbb ünnepe, az újévi ünnepek (január 1—3) ügyesen össze voltak kapcsolva a császár ünneplésével, aki új aranykorszakot hoz az új esztendőben. Aquincumban egy külön egyesület („*collegium Victorianorum*”) gondoskodik a császár kultusza ébrentartásáról, mégpedig elsősorban a lakomaadás népszerű eszközével.

Az óbudai Raktár-utcában napfényre került „*Cella trichora*”, lóhere-levél alakú, római korú keresztény kápolna azt igazolja, hogy már a római korban (a Kr. u. IV. század derekán) elterjedt a keresztény vallás fővárosunk területén. Azonban az első kereszténység nem volt rejtőzködő gyülekezet Aquincumban, mert mire itt kifejlődött, már megszűntek az üldözések az egész birodalomban. A cirkuszban itt nem kísérhetnek bennünket keresztény vértanúk árnyai. Sőt, a népvándorlás századaiban is igazolva van fővárosunk területén a kereszténység fennmaradása, mióta a Fővárosi Ásatási és Régészeti Intézet a csepeli szabadkikötőnél megtalálta az avarkori keresztény temető sírjait. E szerint fővárosunk területén a kereszténység gyökerei megszakadás nélkül visszaérnek a Kr. u. IV. század derekáig.

A K É P E K J E G Y Z É K E :

Címkép: mészkődomborműben *Silvanus*, az illyr őslakosság istensége.

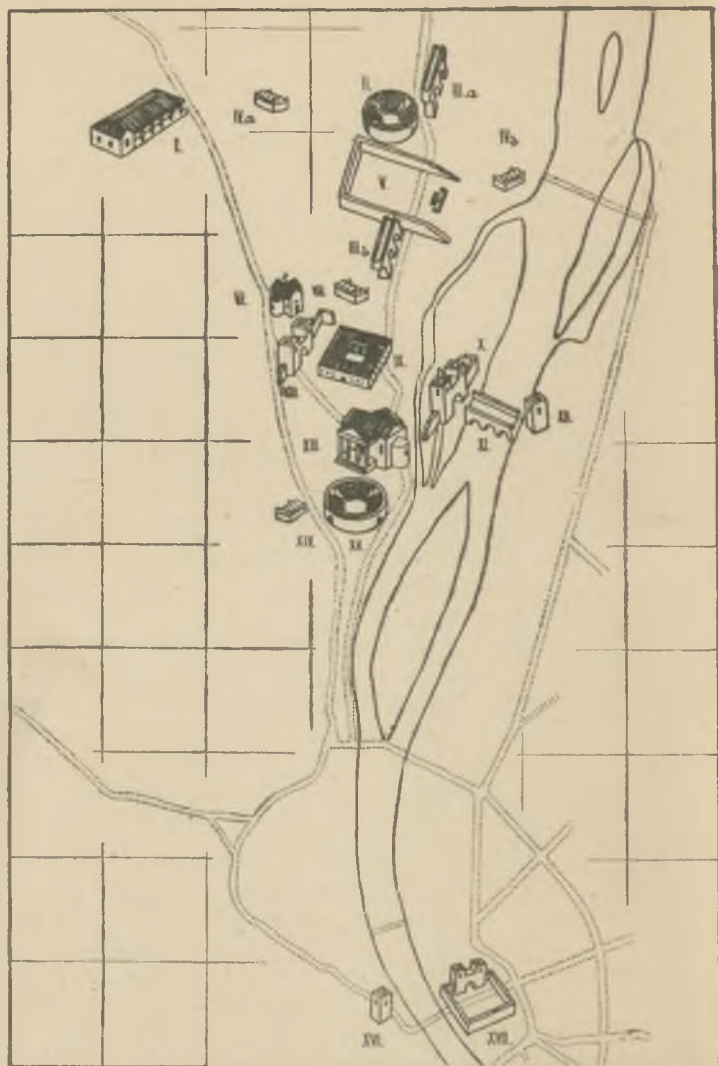
1. Síremlékrelief, kelta nő mellképe, jellemző népi viselettel.
2. Síremlékdombormű, Caius Castricius Victor, Comumból (Como) származott legionarius teljes képe, Kr. u. 100 körüli időből. (A síremlék felirata a 17. képen).
3. Mészkősíremlék domborműve, legiokürtös hároméves fiával, a Kr. u. III. századi katonaviseletben a fiú is, annak jeléül, hogy törvény szerint követni fogja apja hivatását.
4. Mészkősíremlék domborműve, házaspár rómaiias viseletben.
5. Mithras-templom oltártáblája, egy nagykovácsi-i erdei barlangból.
6. Relieftábla; *Priamos*, Trója királya, fia, *Hektor* holtteste kiadását kéri *Achillestől*. A helyi kőfaragásra jellemző munka.
7. Elefántcsont-dombormű; középen *Omphale* királynő *Herakles* felszerelésével, jobbról a hős, büntetésből aszszonyi ruhában, balról egy udvarhölgy.
8. Mozaikpadozat az egyik magánfürdő előszobájából; birkózópár a tornafelügyelővel.
9. Falkarcolat, gladiátor rajzban; falfestmény, arató férfi.
10. Bronzszobrocska, négerfiúcska; kezében tálcát tartott.
11. Bronzszobrocska, tölgyfára futtatott szőlő ágai közt kis *Amor* szüretel, lent kecske, ágaskodva szedi a leveleket.

12. Két mészkősíremlék középső reliefszalagjai; a túlvilágra kocsizó halott; viaskodó állatpárok (bika és medve, ló és párduc).
13. *Pacatus* kerámiai gyára (Kr. u. II. század dereka) felszereléséből: mézeskalács-korong, dombordíszes tál kiöntő mintája, pozitív és negatív díszítést benyomó bélyegzők.
14. Pénzérmék, *Traianus, Septimius Severus, Marcus Aurelius, Constantinus, Hadrianus* és *II. Valentinianus* császárok (jártak Aquincum vidékén) mellképeivel.
15. Arany-, gagát- és bronzékszerek; az aranymedaillon verses görög felirata (*Anakreon* után): *Λέγουσιν, ἃ θελουσιν. Λεγέτωσαν. Οὐ μέλει μοι. Σὺ φίλει με, συμφέρει σοι.* azaz: Mondhatnak az emberek, amit akarnak, nem törődöm vele, Te szeress, Te is boldog leszel.
16. Oltár mészkőből; felirata: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Ael(ius) Q(uintus) Ael(ius) Quinti(anus) fratres mil(ites) leg(ionis) II adi(utricis) p(iae) f(idelis) v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito) (zárjelben a kiegészítés); azaz a jóságos nagy Iuppiternek, Aelius Quintus és Aelius Quintianus testvérek, a hűséges II. számú segédlégio katonái, szívesen teljesítették fogadalmukat, mert az istenség megérdemelte.
17. Caius Castricius síremlékének felirata: C(aius) Castricius C(aii) (filius) Off(entina) (tribu) Victor (domo) Como mil(es) leg(ionis) II ad(iutricis) (centuria) M(arci) Turbonis ann(or)um XXXVIII stip(endiorum) XIII h(ic) s(itus) e(st) L(ucius) Lucilius fr(ater) et he(res) posuit p(ro) p(ietate). (zárjelben a kiegészítések). Magyarul: Caius Castricius Victor, Caius fia, az Offentina polgári osztályból, származott Comumból, a II. számú légio katonája, Marcus Turbo

századából, élt 38 évet, szolgált 14 évet, nyugszik itt; Lucius Lucilius, testvére és örököse, állíttatta (a sír-
léket) kegyeletből.

18. Üvegedények (poharak, szoptatós- és illatszeresüveg).
19. Házi cserépedények (füles kancsó, fazék fedővel, kö-
csög, poharak, tányér, persely, szűrő).
20. Felakasztható bronzmécs, laterna, agyagtornyocska.
21. Egyéb világítószerek (füstölő csésze, sírpohárka, gyertya-
tartó); írószerek (agyag és bronz tintatartó, fémiróvesz-
zők=stilusok).
22. A Kr. u. 228-ban készített, légfűjtatós orgona eredeti
alkatrészei.
23. Orvosi műszerek.
24. Kútkáva.
25. A központi légfűtés (hypocaustum) keresztmetszete.
26. Utcarészlet eredeti kövezéssel (kerékvájat a kőlapokon.)
27. Mithras-templom belseje, középen az alacsonyabb szintű
főhajó a pap számára, kétoldalt a magasabb szintű ha-
jók a hívek számára.
28. *Cella trichora* (lóherelevél-alakú ókeresztény temető-
kápolna) maradványai a raktár utcai bérházak előtt.

AQUINCUM FŐBB MARADVÁNYAI

JELMAGYARAZAT A TÉRKÉPHEZ:

- I. Római villa a Csúcshegy keleti lejtőjén.
- II. A polgári városrész amphitheatruma.
- III. *a* és III. *b*. A római vízvezeték maradványai a Külső-Szentendrei-út mentén (ilyen pl.: a „Kövi Mária”-nevű pillér).
- IV. *a* és IV. *b*. Római temetők.
- V. A polgári városrész védőfalai (az északi fal egy darabja látható az amphitheatrum mellett). E városrész romjai a múzeum körül láthatók.
- VI. A „cella trichora”, az ókeresztény, lóherelevél-alakú temetőkápolna romjai a Raktár utcai bérházak előtt.
- VII. Római temető.
- VIII. és X. A katonai erődített tábor határai.
- IX. A tábori kaszárnyák helye.
- XI. A római híd cölöpnyomai a Duna medrében.
- XII. Római őrtorony a Rákospatak torkolatánál.
- XIII. A katonai tábor nagyobbik fürdőjének maradványai a Flórián-téren.
- XIV. Római temető.
- XV. A katonai tábor és kolónia amphitheatruma a Nagyszombat-utcánál (kiásás alatt).
- XVI. Római őrtorony a Tabánban.
- XVII. Római erődített tábor maradványai az Eskü-téren (földalatti múzeumban láthatók).

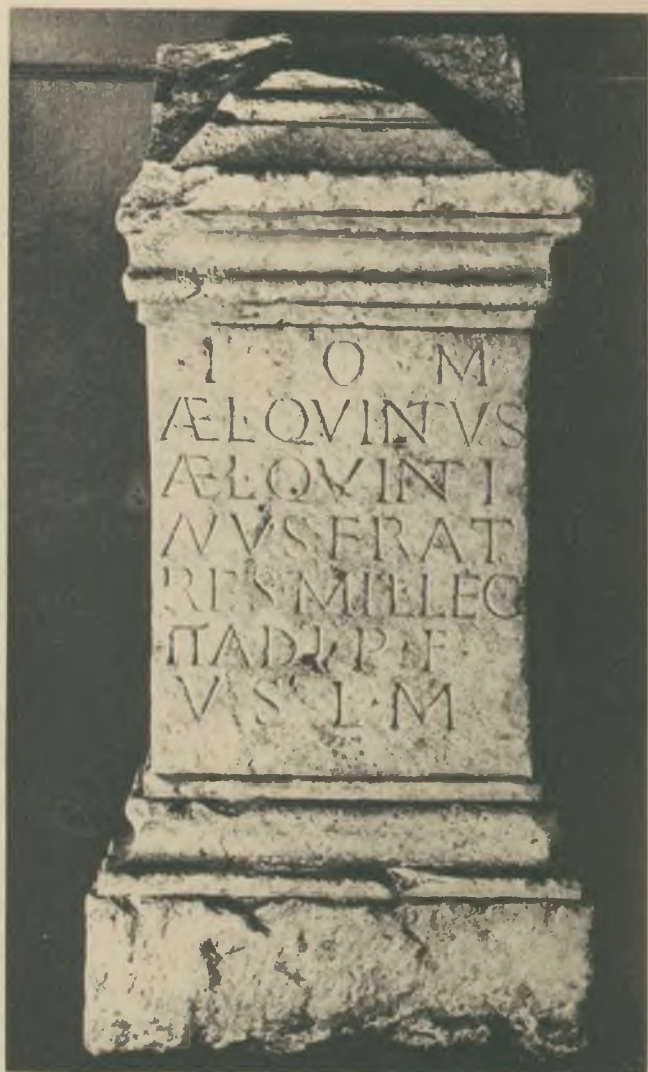

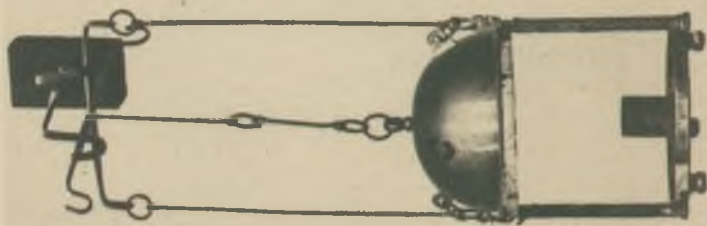
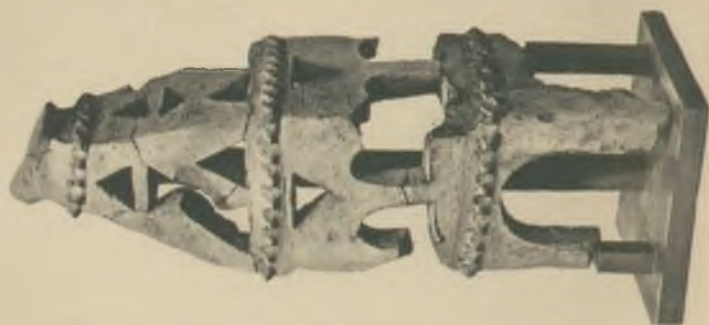
1. O M
ÆLQVINTVS
ÆLQVINTI
NVSFRAT
RESMILLEC
PADIPF
VSLM

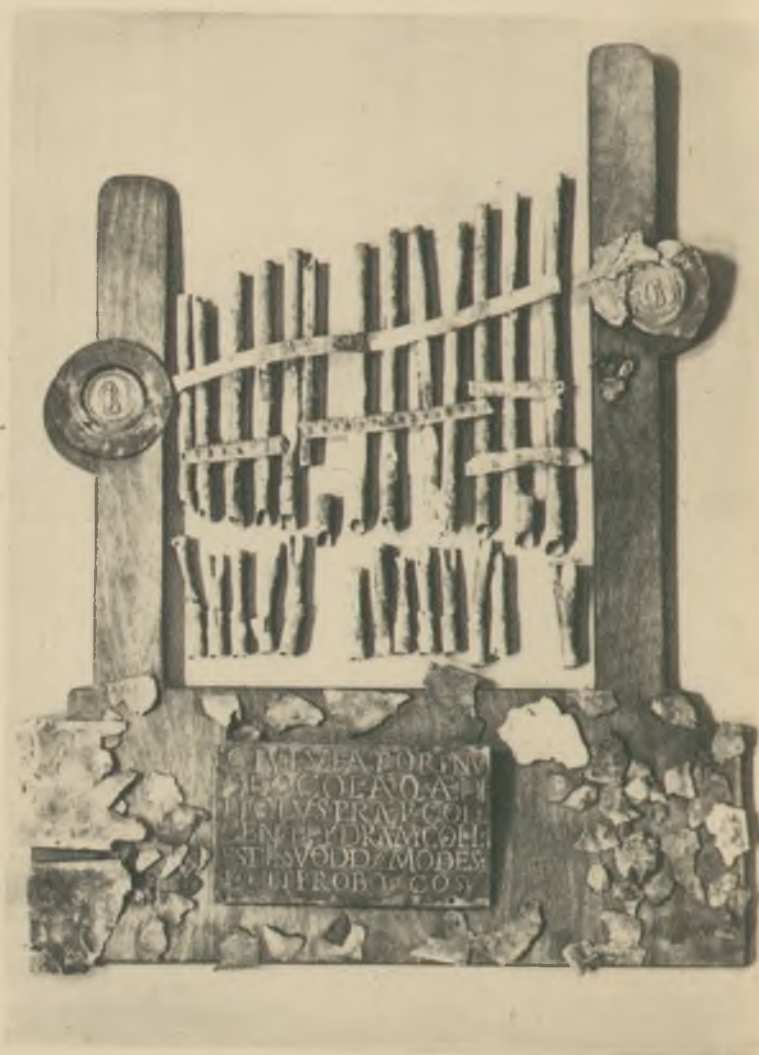

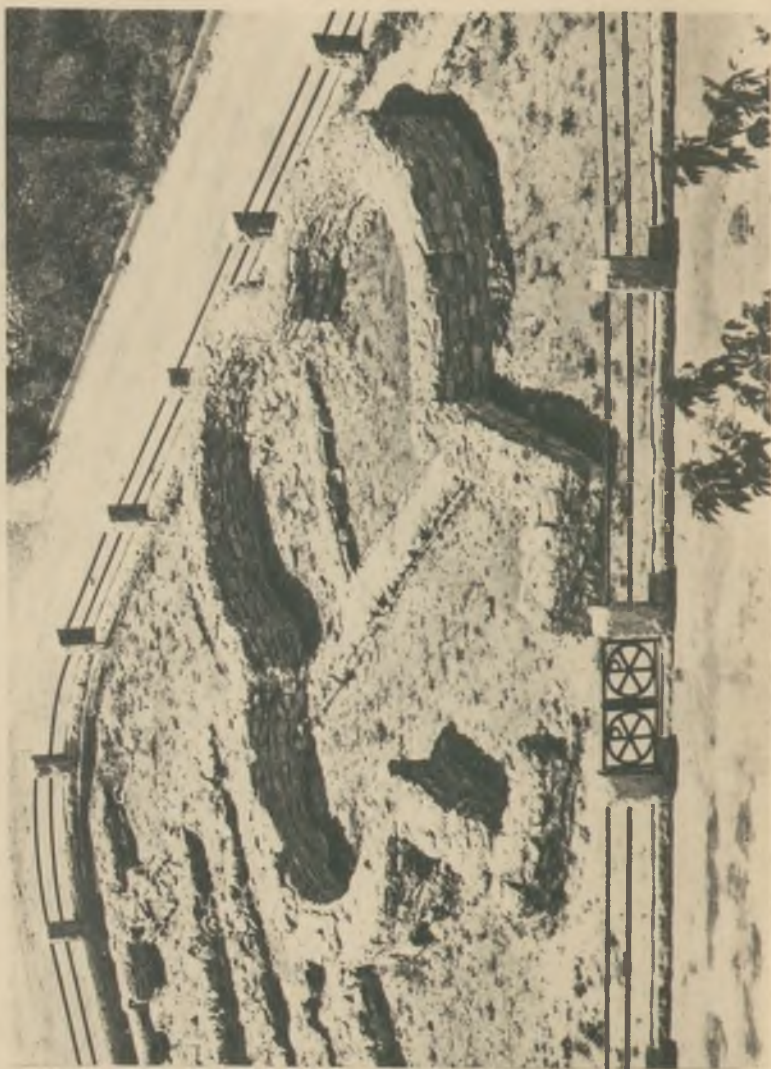

A Z O F F I C I N A K É P E S K Ö N Y V E K
a magyarság életét, történeti fejlődését, legjellemzőbb alkotásait, tudományos színvonalon, művészi formában ábrázolják.

1. Trencsényi-Waldapfel Imre: A RÉGI PEST-BUDA
2. Ortutay Gyula: PARASZTSÁGUNK ÉLETE
3. Bárányné Oberschall M.: MAGYARORSZÁGI MISERUHÁK
4. Kenyeres Imre: KISFALUDY KÁROLY AURORÁJA
5. Kardos Tibor: KÁLTI MÁRK KÉPES KRÓNIKÁJA
6. Domanovszky Gy.: A SZKITÁKTÓL A MAGYAROKIG
7. Rosner Károly: MAGYAR GRAFIKUS MŰVÉSZET
8. Genthon István: AZ ESZTERGOMI KINCSTÁR
9. Drescher Pál: A SZÉP MAGYAR KÖNYV
10. Say Géza: A BAROKK SZÉKESFEHÉRVÁR
11. Höllrigl József: RÉGI MAGYAR RUHÁK
12. Somogyi A.: SZÉKESFEHÉRVÁR, MŰVÉSZET ÉS VÁROS
13. Bárányné Oberschall M.: MAGYAR BÜTOROK
14. Kovrig Ilona: PANNONIA
15. Ruzicska Ilona: A MAGYAR PORCELLÁN
16. Kőszeghy Elemér: KASSA MŰEMLÉKEI
17. Pataky Mária: RÁKÓCZI FÖLDJE (KÁRPÁTALJA)
18. Truskovszky Dezső: POZSONYI SÉTÁK
19. Kampis Antal: MAGYAR FASZOBROK
20. Szilágyi János: AQUINCUM

Kérje sajtó alatt lévő köteteink ismertetését.

MAGYAR NÉPVISELETEK

Palotay Gertrud tanulmánya, Konecsni György
12 színes és számos egyszínű képével.

